

Інформаційна довідка
щодо проекту Закону України
«Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального
процесуального кодексу України та інших законодавчих актів щодо
приведення у відповідність з міжнародними стандартами відповідальності
юридичних осіб за вчинення корупційних кримінальних правопорушень»
(реєстр. № 11443-1 від 09.08.2024 р.)*

Анотація. В інформаційній довідці проаналізовано положення проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів щодо приведення у відповідність з міжнародними стандартами відповідальності юридичних осіб за вчинення корупційних кримінальних правопорушень» (реєстр. № 11443-1 від 09.08.2024 р.) (далі – Законопроект) у контексті його відповідності вимогам Конституції України, галузевого законодавства, основоположним засадам правотворчої діяльності, з огляду на запровадження ефективного механізму відповідальності юридичних осіб за корупційні кримінальні правопорушення. Окреслено ризики, які надалі можуть перешкоджати належній реалізації Законопроекту під час правозастосовної діяльності.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, корупційні правопорушення, юридична особа, спеціальна конфіскація, заходи кримінально-правового характеру, ухвала суду про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру.

Вступна частина

Метою Законопроекту визначено «забезпечення виконання Україною взятих на себе зобов'язань з імплементації Рекомендації Ради Організації економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР) щодо подальшої боротьби з підкупом іноземних посадових осіб у міжнародних ділових операціях та запровадження ефективного механізму притягнення юридичних осіб до відповідальності, який відповідатиме Конвенції ОЕСР про боротьбу з підкупом іноземних посадових осіб у міжнародних ділових операціях». Проект закону є альтернативним до законопроекту за реєстр. № 11443 від 25.07.2024 р., щодо якого Дослідницькою службою Верховної Ради України (далі – ДСВРУ) підготовлено відповідну інформаційну довідку. Основною відмінністю законопроектів називають те, що «підставою для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру незалежно від притягнення до кримінальної відповідальності фізичної особи є вчинення суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого статтею 209 та статтями 369, 369-2 (що охоплює випадки надання неправомірної вигоди як іноземним посадовим особам, так і українським посадовим особам)» (із пояснювальної записки до Законопроекту).

Розглядаючи пропоновані підходи до унормування притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб, важливо врахувати кілька ключових аспектів. Відповідно до вітчизняної кримінально-правової доктрини суб'єктом

кримінальної відповідальності є лише фізична особа. Разом із тим, розвиток економіки та впровадження європейських стандартів вказують на залучення юридичних осіб до кримінально-правової сфери й доцільність застосування до них заходів кримінально-правового характеру, зокрема задля боротьби з корупцією, екологічними, терористичними злочинами, кримінальними правопорушеннями у сфері інформаційних технологій тощо. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» від 23 травня 2013 року шляхом внесення змін до Кримінального кодексу України (далі – КК України), Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) запроваджено інститут заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб. Удосконалення підстав кримінальної відповідальності юридичних осіб загалом, та за вчинення корупційних правопорушень зокрема, є складним і багатовекторним процесом, який потребує переосмислення чинних принципів кримінального права та кримінальної відповідальності, а саме суб'єктивного ставлення у вину й індивідуалізації кримінального покарання, а також запровадження нових принципів, що будуть відповідати сучасним вимогам законодавства про кримінальну відповідальність.

Наявні виклики та дискусійні питання стосовно притягнення юридичних осіб до кримінальної відповідальності описані в інформаційній довідці ДСВРУ щодо проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо приведення у відповідність з міжнародними стандартами відповідальності юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень» (реєстр. № 11443 від 25.07.2024 р.). Ці питання залишаються актуальними і для розглядуваного Законопроекту.

Основна частина

Попри заявлену альтернативність Законопроекту № 11443-1, у ньому зберігається основна теза – застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру *незалежно від* притягнення до кримінальної відповідальності фізичної особи, яка діяла від імені та в інтересах юридичної особи.

У зв'язку з цим необхідно наголосити, що відповідно до вимог чинного законодавства заходи кримінально-правового характеру щодо юридичної особи застосовуються лише за умови вчинення кримінальних правопорушень її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи (п. 1, 3–6 частини першої статті 96-3 КК України), або незабезпечення виконання обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, покладених на її уповноважену особу законом або установчими документами юридичної особи, що призвело до вчинення кримінальних правопорушень (п. 2 частини першої статті 96-3 КК України). Відповідальність юридичної особи прямо залежить від факту притягнення фізичної особи (уповноваженої від імені юридичної особи), винної у вчиненні кримінального правопорушення, до кримінальної відповідальності. Відповідно до п. 14 частини першої статті 3 КПК України притягнення до кримінальної відповідальності – це стадія кримінального провадження, яка починається з моменту повідомлення особі

про підозру у вчиненні кримінального правопорушення. Отже, без повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення спеціальному суб'єкту (фізичній особі, уповноваженій діяти від імені та в інтересах юридичної особи) застосування заходів кримінально-правового характеру є неможливим. Попри те, що практика застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб не є поширеною, досудове розслідування щодо юридичної особи здійснюється в межах відповідного кримінального провадження стосовно уповноваженої особи юридичної особи. У разі ухвалення обвинувального вироку щодо уповноваженої особи юридичної особи, рішення про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру зазначається в резолютивній частині ухваленого обвинувального вироку щодо цієї фізичної особи згідно з положеннями статті 374 КПК України. Пропозиція про доповнення статті 96-3 КК України частиною другою не відповідає вимогам правової визначеності та містить суперечливі положення. Зокрема, останній абзац частини другої статті 96-3 КК України у редакції проекту «Застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру з підстав, передбачених цією частиною, не потребує встановлення фізичної особи, дії або бездіяльності якої передбачені цією частиною» суперечить пункту 1 частини другої пропонованої редакції статті 96-3 КК України «вчинення її уповноваженою особою ... суспільно небезпечного діяння»; пункти 2, 3 частини другої цієї ж норми описують тотожні за змістом та об'єктивними ознаками діяння.

У частині другій статті 96-3 КК України підставами для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру незалежно від притягнення до кримінальної відповідальності фізичної особи пропонується визнавати фактичні обставини, що «свідчать про ...». Тобто, юридична особа підлягає притягненню до кримінальної відповідальності лише за фактом наявності визначеного кримінального правопорушення (пропоновані п. 1–3 частини другої статті 96-3 КК України). Твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, є обвинуваченням (п. 13 частини першої статті 3 КПК України), яке підтверджує фактичні обставини діяння на підставі зібраних доказів (фактичних даних). Якщо уповноваженою особою, засновником (учасником), кінцевим бенефіціарним власником, членом наглядової ради вчинено суспільно небезпечне діяння (положення пропонованої частини другої статті 96-3 КК України), цей факт потребує доказування, інакше порушується принцип презумпції невинуватості особи. Окрім того, обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру, входять до предмета доказування у кримінальному провадженні (п. 7 частини першої статті 91 КПК України).

Алогічним видається зв'язок пропонованих приписів статей 96-3 і 96-5 КК України у контексті прив'язки до рішення суду щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру: на відміну від звільнення юридичної особи від застосування до неї заходів кримінально-правового характеру (стаття 96-5), у статті 96-3 не враховується доведеність вини особи у вчиненні низки кримінальних правопорушень.

Інші ризики, пов'язані з правовим урегулюванням притягнення юридичних осіб до кримінальної відповідальності (зміни до КК України), які визначені в інформаційній довідці до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо приведення у відповідність з міжнародними стандартами відповідальності юридичних осіб за вчинення корупційних кримінальних правопорушень» (реєстр. № 11443 від 25.07.2024 р.), також актуальні для цього Законопроекту.

У кримінальному провадженні (зміни до КПК України) пропонується диференціація: застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб і застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб *у спеціальному порядку* (при вчиненні визначеного переліку кримінальних правопорушень). У такому разі всі загальні норми, що регулюють застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб, якщо вони не охоплюють спеціальне провадження (особливе провадження – застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб у спеціальному порядку, як це передбачено главою 37-1 КПК України), потребують уточнення на кшталт «за винятком випадків, передбачених законом».

Внесення уточнюючих змін до розуміння захисника у кримінальному провадженні (частина перша статті 45 КПК України) (за умови прийняття пропонованого підходу щодо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру) потребує узгодження із приписами статті 20 КПК України «Забезпечення права на захист», оскільки в ній йдеться про осіб, які мають відповідний процесуальний статус: підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений, потерпілий тощо (загалом, виникає питання щодо *процесуального статусу* юридичної особи, яка залучається до кримінального провадження у порядку статті 96-3 КК України, без підозрюваного – фізичної особи). Також, з огляду на наведену аргументацію, необхідно уточнити принцип змагальності сторін (розподіл процесуальних функцій) відповідно до статті 22 КПК України, а також визначення поняття «сторони кримінального провадження» згідно з пунктом 19 частини першої статті 3 КПК України.

Пропозиції Законопроекту щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру, *незалежно від притягнення до кримінальної відповідальності фізичної особи*, не корелюють з приписами частини восьмої статті 214 КПК в частині внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, а відтак – початку кримінального провадження стосовно юридичної особи: «Відомості про юридичну особу, щодо якої можуть застосовуватися заходи кримінально-правового характеру, вносяться слідчим або прокурором до Єдиного реєстру досудових розслідувань негайно *після вручення особі повідомлення про підозру* у вчиненні від імені та в інтересах такої юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених статтями 109, 110, 113, 146, 147, 160, 209, 260, 262, 306, частинами першою і другою статті 368-3, частинами першою і другою статті 368-4, статтями 369, 369-2, 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України ... ».

Підставою застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб при вчиненні визначених у статті 96-3 КК України кримінальних правопорушень пропонується визнавати «фактичні обставини», тоді як в кримінальному провадженні йдеться про «достатні докази» (наприклад, пропозиція до частини третьої статті 284 КПК України), адже ці терміносистеми мають різне змістовне наповнення.

Стаття 284 КПК України встановлює порядок закриття кримінального провадження та провадження щодо юридичної особи в цілому (тобто це загальна норма щодо кримінальних проваджень відносно юридичних осіб). Отже, абз. 2 частини шостої цієї статті охоплює випадки, запропоновані в абз. 3 цієї норми, щодо направлення копії постанови прокурора про закриття кримінального провадження та/або провадження щодо застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб у спеціальному порядку *представнику юридичної особи* (абз. 3 фактично дублює абз. 2).

Пункт 1 частини другої статті 483-1 КПК не відповідає предметному критерію інших підстав, зазначених у цій нормі, і не може бути самостійною підставою для здійснення кримінального провадження стосовно юридичної особи у спеціальному порядку. Важливо, щоб відсутність негативного впливу на повноту досудового розслідування та судового розгляду була *обов'язковою умовою* таких кримінальних проваджень.

Оскільки представництво інтересів юридичної особи, стосовно якої можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру, здійснює захисник (адвокат) (за статтею 45 КПК), доцільніше використовувати термін «захисник» в статті 483-2 КПК.

Частина третя статті 483-2 КПК щодо моменту залучення «представника юридичної особи» не враховує можливість початку кримінального провадження стосовно юридичної особи за ухвалою суду, надану частиною другою статті 483-1 і частиною третьою статті 483-3 КПК (в редакції Законопроекту).

Висновки

Законопроект № 11443-1 враховує пропозиції ДСВРУ щодо особливостей укладання угоди у кримінальному провадженні у контексті застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру (інформаційна довідка щодо Законопроекту № 11443). Однак для ефективного розгляду цього Законопроекту необхідно узгодити понятійно-категоріальний апарат і розробити єдиний цілісний підхід до правової регламентації залучення юридичних осіб до кримінальної та кримінально-процесуальної сфер, враховуючи нинішню судову практику та закордонний досвід.

*Дослідницька служба
Верховної Ради України*

** Цей документ підготовлений Дослідницькою службою Верховної Ради України як довідковий інформаційно-аналітичний матеріал. Інформація та позиції, викладені в документі, не є офіційною позицією Верховної Ради України, її органів або посадових осіб. Цей документ може бути цитований, відтворений та перекладений для некомерційних цілей за умови відповідного посилання на джерело.*